

Kornel Bielawski

Szariat a prawa człowieka w Aceh

Sharia law and human rights in Aceh

Abstract

The Indonesian province of Aceh is considered to be the „gateway to Mecca”, as first Arab traders arrived there and in a peaceful way convinced Acehnese to adopt Islam as their religion. Many years of civil war and social consequences of tsunami in December 2004 meant that Aceh began to radicalize religiously. Implemented in the early twenty-first century Shariah law initially appeared to be tolerant, liberal version of Islam, but after 2004 it turned out to be completely different. Non-governmental organizations have begun to alarm about increasing cases of human rights violations in Aceh, as a direct consequence of the introduction of Shariah.

Słowa kluczowe: szariat, Aceh, prawa człowieka

Keywords: Shariah, Aceh, human rights

Islam odegrał istotną rolę w procesie tworzenia i konsolidacji wieloetnicznej oraz wielokulturowej Indonezji¹. Nie oznaczało to wszakże zupełnego zaniku tożsamości lokalnych, nie uchroniło także tego państwa od wewnętrznych problemów i tarć, jakie występowały na linii centrum – peryferie i pomiędzy społecznościami lokalnymi. Aceh jest jednym z najistotniejszych przykładów takich właśnie problemów. Prowincja ta odstaje historycznie i kulturowo od reszty Indonezji. Ta odmienność przez dekady, aż do dzisiaj, jest przez Aczinów uwypuklana i manifestowana.

Choć Indonezja jest najliczniejszym państwem muzułmańskim na świecie, to właśnie Aceh jest uznawany za swoistą „bramę do Mekki”. To tutaj arabscy kupcy

¹ Więcej na temat roli islamu w procesie narodotwórczym Indonezji: K. Bielawski, *Islam a początki ruchów niepodległościowych w Indonezji*, „Gdańskie Studia Azji Wschodniej” 2015, z. 7.

i misjonarze pojawili się po raz pierwszy i naklonili w pokojowy sposób mieszkańców północnej Sumatry do przyjęcia islamu². Ten zaś przez wieki funkcjonował i rozwijał się na zastanym wcześniej kulturowym podglebiu stworzonym przez cywilizację hinduistyczną i buddyjską. Wówczas na obszarze całego archipelagu indonezyjskiego powszechny był także animizm. Islam przyjmował część zastanych zwyczajów, zmieniał się wraz z nimi.

Jak istotnym elementem tożsamości Aczinów była religia, władze Indonezji zrozumiały krótko po ogłoszeniu niepodległości w 1945 roku, kiedy to radykalni muzułmanie zaczęli postulować utworzenie państwa teokratycznego. Do wywołanej w ten sposób rebelii przyłączyli się także Aczinowie. Otrzymana wówczas autonomia w 1956 roku oraz zgoda na wprowadzenie w prowincji szariatu³ nie oznaczała końca problemów. Dążenia do utworzenia niepodległej islamskiej republiki Aceh spowodowały, że prowincja ta przynajmniej od 1990 roku ogarnięta była wojną domową, formalnie zakończoną podpisaniem porozumienia w Helsinkach w 2005 roku⁴.

Zgoda na wprowadzenie szariatu w Aceh wydana została ponownie przez rząd prezydenta Habibie w 1999 roku. Status specjalnej autonomii pozwalał Acehowi na wzmocnienie i nadanie legitymacji szariatowi poprzez ustanowienie specjalnych sądów z uwzględnieniem, że obywatelom przysługuje prawo do odwołania się w Sądzie Najwyższym w Dżakarcie. Sprawy wyznawców innych religii miały być rozstrzygane przez sądy państwowe. W 2010 roku Robert Kaplan opisywał Aceh jako prowincję względnie liberalną i otwartą na inne kultury. „Aceh to jedyna część Indonezji, gdzie obowiązuje szariat, lecz w hotelach podawane jest piwo, kary cielesne ograniczają się zaś do lekkiej chłosty i nie stosuje się przymusowej amputacji, tak jak w Arabii Saudyjskiej. Dziewczęta i chłopcy bawią się razem na szkolnych dziedzińcach, a kobiety o czarujących uśmiechach noszą chusty *džilbab*, ale także obcisłe dzinsy oraz buty na wysokich obcasach i jeżdżą na skuterach. Wszędzie w Indonezji widuje się kobiety z całkowicie zakrytymi włosami, ubrane jednocześnie w obcisłe bluzki i spodnie z najmodniejszych firm. Podobno w Dżakarcie kobiety noszą *džilbab* nawet do topów odsłaniających pępek. W Indonezji skromność kończy się na wysokości szyi”⁵. Kolejne lata pokazały jednak, że szariat przyczynił się do radykalizacji postaw i zachowań, które coraz częściej, jak donoszą organizacje pozarządowe, wiążą się z łamaniem praw człowieka. Już wówczas, na początku XXI wieku, wielu obserwatorów zwracało

² K.C. Lee, *Fragile Nation: The Indonesian Crisis*, River Edge 1999, s. 286.

³ *Ibidem*, s. 289.

⁴ Treść porozumienia w języku angielskim znaleźć można na stronie <http://www.aceh-mm.org/download/english/Helsinki%20MoU.pdf>, dostęp z dn. 20.06.2015 r.

⁵ R.D. Kaplan, *Monsun*, Wołowiec 2012, s. 301–302.

uwagę na takie ryzyko⁶. Jedną z przesłanek ku temu, była tzw. „gorączka szariatu”, która miała miejsce w 1999 roku, a podczas której fanatycy religijni zmuszali mężczyzn i kobiety do przyjmowania określonego ubioru oraz golili głowy kobietom podejrzewanym o prostytutkę.

Dżakarta zaczęła dostrzegać wagę prawa muzułmańskiego i jego znaczenie w rozwiązaniu toczącego się jeszcze wówczas konfliktu. Znaczna część Aczinów prawdopodobnie tego właśnie chciała, choć pojawiały się też głosy o „niechcianym prezencie”. Nowe prawo oznaczało bowiem istotne zmiany w życiu społecznym. W związku z nim, żołnierze stacjonujący wówczas w Acehu, musieliby zrezygnować ze swoich nieoficjalnych związków z miejscowymi kobietami, dla których relacje te stanowiły formę dodatkowego zarobku. Siły policyjne straciłyby natomiast możliwość czerpania zysków z hazardu. Decyzja o wprowadzeniu szariatu zdaje się mieć także pewne znaczenie polityczne, jako że wielu urzędników państwowych twierdziło, iż dzięki takiemu rozwiązaniu, separatystyczny ruch GAM zostanie odcięty od wielu źródeł dochodu i być może, jeśli to państwo stanie się gwarantem wprowadzenia nowego prawa, powstańcy stracą na popularności⁷.

Tym samym, między 2000 r. a tsunami w grudniu 2004 r., kiedy to konflikt w Acehu stawał się coraz okrutniejszy, indonezyjskie siły zbrojne stały się swoistymi „czempionami” prawa muzułmańskiego. Aczinowie zbuntowali się w latach 50. XX wieku, ponieważ chcieli szariatu. GAM składało podobne obietnice, mimo tego, że był to ruch nacjonalistyczny, a nie religijny. Armia starała się być gwarantem wprowadzenia szariatu, co byłoby ciosem wymierzonym w powstańców. Wówczas na terenie Acehu zaczęły pojawiać się pierwsze biura, mające dbać o stopniowy proces implementacji nowego prawa⁸.

Implementacja szariatu w Acehu wciąż odbywa się w kontekście złożonej struktury prawnej Indonezji. Nakładają się tutaj bowiem trzy ramy prawne, które mają zastosowanie w tej prowincji: ogólny system prawny, szariat oraz prawo zwyczajowe, *adat*. Systemy te operują w określonej hierarchii: indonezyjska konstytucja jest najważniejszym źródłem prawa, po niej zaś ustawy wprowadzane na poziomie państwowym, następnie zaś szariat wdrożony na poziomie prowincji i dystryktów Acehu, na końcu zaś prawo zwyczajowe. Nie ma jednak dość mechanizmów mających zapewnić faktyczne funkcjonowanie owej hierarchiczności prawa oraz kompatybilności przepisów na wszystkich trzech poziomach. Tym samym okazuje się, że wiele nowych, opartych o prawo religijne przepisów, nosi znamiona niekonstytucyjności.

⁶ *Aceh: A Slim Chance for Peace*, International Crisis Group, Jakarta/Brussels 2002, s. 13.

⁷ *Islamie law and criminal justice in Aceh*, International Crisis Group, Jakarta/Brussels 2006, s. 4.

⁸ *Ibidem*, s. 5.

Konstytucja Indonezji stoi na straży wolności słowa i zrzeszania się. Artykuł 28E stwierdza, że:

1. Każdy człowiek ma prawo do wybrania i praktykowania swojej religii.
2. Każdy człowiek ma prawo do praktykowania własnej wiary i do wyrażania poglądów zgodnie ze swoim sumieniem.
3. Każdy człowiek ma prawo do stowarzyszenia się i do wyrażania poglądów.

Ponadto konstytucja uznaje prawo do wolności wyznania w art. 29, stwierdzając, że państwo gwarantuje taką wolność. Dalej znajduje się zapis, że wolności te należą do praw, które nie mogą być ograniczone pod żadnym pretekstem⁹.

Prawo 39/1999 dotyczące praw człowieka umacnia powyższe stwierdzenia oraz gwarantuje wolność od arbitralnego aresztowania i więzienia. Wolność ta może być ograniczona tylko w jasno określonym celu, tj. zagwarantowania praw i wolności drugiego człowieka oraz w interesie publicznym¹⁰.

Prawo o Rządzie Aceh (The Law on the Governing of Aceh, LoGA) gwarantuje równość wobec prawa, wolność słowa i wolność zrzeszania się. Zabrania stosowania wobec mieszkańców Aceh jakiegokolwiek formy arbitralnej lub bezprawnej rewizji (osobistej lub miejsca zamieszkania), znoszenia zagwarantowanych wcześniej praw, ograniczania wolności, torturowania, bezpodstawnego aresztowania czy więzienia. LoGA stwierdza jednak także, że jedną z prerogatyw rządu Aceh jest możliwość administrowania sprawami religijnymi poprzez implementację szariatu stosowanego wobec muzułmanów, ale zgodnie z istniejącymi już prawnymi regulacjami państwowymi. Fakt ingerencji w sprawy religii wydaje się stać w sprzeczności z helsińskim memorandum o porozumieniu (Memorandum of Understanding), które sprawy te powierzało władzy w Dżakarcie¹¹.

Istnieją także oficjalne dokumenty dotyczące ochrony praw człowieka przygotowane przez muzułmańskich uczonych i, jak się wskazuje, „w paradoksalny sposób (...) islamskie pojmowanie praw człowieka jest zbieżne z rozumieniem ich w katolickiej nauce społecznej”¹². Politycy i uczeni pochodzący ze świata islamu wielokrotnie starają się dowieść, że to właśnie w państwach muzułmańskich prawa człowieka cieszą się

⁹ Treść Konstytucji Republiki Indonezji w języku angielskim: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---protrav/---ilo_aids/documents/legaldocument/wcms_174556.pdf, dostęp z dn. 17.06.2015 r.

¹⁰ *Indonesia: Law No. 39 of 1999 on Human Rights*, <http://www.refworld.org/docid/4da2ce862.html>, dostęp z dn. 17.06.2015 r.

¹¹ B. May, *The Law on Governing Aceh: The way forward or a source of conflicts?*, <http://www.c-r.org/accord-article/law-governing-aceh-way-forward-or-source-conflicts>, dostęp z dn. 16.06.2015 r.

¹² M. Gołda-Sobczak, W. Sobczak, *Ochrona praw człowieka a islam*, [w:] *Kulturowe uwarunkowania współczesnej Azji*, red. J. Marszałek-Kawa i R. Gawłowski, Toruń 2011, s. 161.

całkowitym poszanowaniem i ochroną. 19 września 1981 roku uchwalono Powszechną Islamską Deklarację Praw Człowieka¹³, w której wskazuje się, że „islam zostawił ludzkości doskonały kodeks praw człowieka a wyrażone w nim prawa mają na celu obdarzenie rodzaju ludzkiego czią, nadanie jej godności oraz wyeliminowanie wyzysku, ucisku i niesprawiedliwości. Podkreśla się także w przedmowie, że prawa człowieka w islamie są głęboko zakorzenione w wierze, że Bóg i tylko Bóg jest dawcą prawa i źródłem wszystkich ludzkich praw”¹⁴.

Human Rights Watch zwraca jednak uwagę, że rzeczywistość wygląda zgoła inaczej, a prawa człowieka są łamane z powodu wprowadzenia szariatu i idących za nim okrutnych kar. Zasady nowego islamskiego kodeksu karnego (Qanun Jinayah), zaaprobowanego przez Radę Legislacyjną Aceh 27 września 2014 roku, stworzyły nową kategorię przestępstw, które nie istnieją w indonezyjskim kodeksie karnym. Phelim Kine, stojący na czele HRW: w Azji, powiedział że nowe przepisy odbierają ludziom fundamentalne prawa dotyczące wolności słowa, prawa do prywatności i wolności wyznania¹⁵.

Szariat w znacznym zakresie ingeruje w sferę obyczajową mieszkańców Aceh, wprowadzając szereg nowych nakazów i zakazów. Na ich straży stoi policja religijna, która regularnie przeprowadza akcje zatrzymywania i pouczenia tych, którzy w myśl nowego prawa zachowują się niemoralnie.

Pierwszym przykładem jest prawo zakazujące mężczyznom i kobietom, którzy nie są w związku małżeńskim, wspólnego poruszania się na motocyklach i skuterach. Legislatorzy i prawnicy stwierdzili bowiem, że wspólne przemieszczanie się na jednym pojeździe prowadzić może do nieczystych myśli i zachowań¹⁶. Zakaz wynika z charakterystycznej postawy osoby siedzącej na pojeździe jednośladowym. Jednocześnie twórcy owego przepisu zasugerowali, że kobieta może jechać z mężczyzną pod warunkiem, że siedzi na pojeździe bokiem, co stwarza zagrożenie życia. Zakaz ten wpłynął na ponad 500 tysięcy osób w Północnym Aceh, jako że wcześniej, w obliczu znacznego natężenia ruchu i korków na drogach, znajomi często wspólnie jeździli do pracy czy na zajęcia na uczelniach. Gdy prawo zostało przyjęte, nie wiadomo jeszcze było, w jaki sposób karane będą osoby wspólnie podróżujące na jednym mo-

¹³ Tekst Powszechnej Islamskiej Deklaracji Praw Człowieka dostępny na stronie <http://www.althewar.com/ISLAMDECL.html>, dostęp z dn. 22.06.2015 r.

¹⁴ M. Gołda-Sobczak, W. Sobczak, op.cit., s. 168.

¹⁵ *Aceh's new islamie laws violate rights: HRW*, The Jakarta Post, <http://www.thejakartapost.com/news/2014/10/02/aceh-s-new-islamic-laws-violate-rights-hrw.html>, dostęp z dn. 12.06.2015 r.

¹⁶ M. Winsor, *Muslim Shariah Law 2015: Indonesia's North Aceh District Bans Unmarried Men, Women From Riding Motorcycles Together*, International Business Times, <http://www.ibtimes.com/muslim-shariah-law-2015-indonesias-north-aceh-district-bans-unmarried-men-women-1907257>, dostęp z dn. 12.06.2015 r.

tocyklu. Wskazano na szereg możliwości, od formalnej reprimendy poprzez kary pieniężne i cielesne, a skończywszy na wygnaniu¹⁷.

Jedno z nowych praw wprowadza także regułę odosobnienia, oznaczającą, że przestępstwem jest przebywanie w odosobnionym miejscu dwóch osób dorosłych o różnej płci, a które nie są w związku małżeńskim lub nie łączą ich więzy krwi. Tym samym stróża prawa zaczęli zatrzymywać osoby, które wspólnie spożywały posiłki lub uczyły się w ustronnym miejscu. Jeśli w takiej sytuacji policja uzna to za uzasadnione, może zażądać od zatrzymanej kobiety poddania się „testowi dziewictwa”, który ze swej natury jest inwazyjny i upokarzający. Pogwałcenie tego prawa oznacza karę od trzech do dziewięciu uderzeń ratanowym kijem¹⁸.

Inne przepisy narzucają kobietom określony ubiór w miejscach publicznych. Wymaga się od nich zakrycia włosów oraz zabrania się im ubierania odzieży, która podkreśla figurę. W Banda Aceh, stolicy prowincji, policja regularnie organizuje nagonki na kobiety w jeansach. W 2012 roku przez policję aresztowana została Putri Erlina, mająca wówczas szesnaście lat. Gdy lokalne media doniosły o jej aresztowaniu, dziewczyna popełniła samobójstwo pozostawiając po sobie list, w którym mówiła, że nie jest w stanie znieść takiego upokorzenia¹⁹.

Pod koniec 2014 roku w Aceh przyjęto także prawo uderzające w homoseksualistów (ma ono wejść w życie do końca 2015 roku) mówiące, że osoby tej samej płci przyłapane na uprawianiu stosunku płciowego podlegają karze stu uderzeń kijem. Członkowie organizacji równościowej, Violet Grey, w obawie przed prześladowaniami, spalili wszystkie dokumenty, nagrania czy pamflety wskazujące na ich orientację seksualną. Tym samym społeczność mniejszości seksualnych, wraz z adaptacją szariatu, została zmarginalizowana i zmuszona do ukrywania się. Geje i lesbijki często stają się celem prześladowań ze strony policji religijnej. W szczególnie trudnej sytuacji są osoby transseksualne, które nie są w stanie ukrywać się w miejscach publicznych. Należy jednak nadmienić, że poza Acehem, szczególnie w dużych miastach, homoseksualizm jest względnie tolerowany (choć pozostaje tematem tabu) i nie uznaje się go za przestępstwo w myśl indonezyjskiego kodeksu karnego²⁰.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ A. Harsono, *Human rights are under attack in post-tsunami Indonesia*, Human Rights Watch, <http://www.hrw.org/news/2013/12/27/human-rights-are-under-attack-post-tsunami-indonesia>, dostęp z dn. 12.06.2015 r.

¹⁹ *Why Would Putri Erlina, 16, Kill Herself?*, <http://en.tempo.co/read/news/2012/09/16/055430040/Why-Would-Putri-Erlina-16-Kill-Herself>, dostęp z dn. 19.06.2015 r.

²⁰ G. Suroyo, C. Greenfield, *Strict sharia forces gays into hiding in Indonesia's Aceh*, Reuters, <http://www.reuters.com/article/2014/12/28/us-indonesia-religion-gay-idUSKBN0K600W20141228>, dostęp z dn. 12.06.2015 r.

Kolejną konsekwencją wprowadzenia szariatu jest narastanie nietolerancji religijnej. Regulacja z października 2007 roku dotycząca budowy obiektów kultu, wprowadziła wiele ograniczeń wymierzonych w stronę mniejszości religijnych, przez co nie są one w stanie budować ani remontować swoich świątyń. W maju 2012 roku prawo pozwoliło władzom na zamknięcie siedemnastu chrześcijańskich kościołów. 17 czerwca 2012 roku islamscy bojówkarze zniszczyli kościół protestancki pod pretekstem jego nielegalności²¹.

Zachodnia Sumatra stała się gruntem nowego rodzącego się konfliktu między sunitami a sufistami, których sunniccy duchowni uznali za „heretyków”. We wrześniu 2007 roku, Rada Ulemów Indonezji w Zachodniej Sumatrze wydała fatwę wymierzoną w Al-Qiyadah Al-Islamiyah, sufickie ugrupowanie uznane za „heretycką sektę”. W następstwie policja aresztowała liderów ugrupowania. W maju 2008 roku, sąd Zachodniej Sumatry skazał ich na trzy lata więzienia za „błuznierstwo”.

W południowym Aceh mieściła się medresa fundacji Al-Mujahadah. Szkoła, będąca prywatną instytucją, uczyła dzieci, młodzież i dorosłych w wieku od 8 do 25 lat zasad sufizmu, stanowiącego bardziej mistyczny odłam islamu. 5 lipca 2013 roku szkoła została spalona i choć wydarzenie to nosiło wszelkie znamiona celowego działania, władze uznały, że budynek uległ zniszczeniu w wyniku jego wadliwej konstrukcji. Wcześniej, w lutym, Rada Konsultacyjna Ulemów Aceh, domagała się zamknięcia szkoły, ponieważ ta była „dziwna”, a jej nauki „fałszywe”. Władze Aceh w odpowiedzi nakazały studentom opuszczenie placówki. 4 marca około siedemdziesięciu sunitów zniszczyło frontową bramę szkoły w towarzystwie nieinterweniującej policji²².

Narastająca nietolerancja religijna w Aceh wydaje się wpisywać w szerszy trend, jako że wiele podobnych przypadków ataków na przedstawicieli mniejszości religijnych odnotowano w całej Indonezji²³.

Wydaje się, że to od czasu tsunami szariat zaczął odgrywać w Aceh coraz istotniejszą rolę i to właśnie ta katastrofa doprowadziła do stopniowego nasilania się fundamentalizmu. „Przywódcy religijni zadawali sobie pytanie, dlaczego doszło do kataklizmu. I doszli do wniosku, że dlatego, iż mieszkańcy Aceh nie są wystarczająco

²¹ M. Hariyadi, *Aceh, increasing intolerance against Christians: 17 house churches closed*, <http://www.asianews.it/news-en/Aceh,-increasing-intolerance-against-Christians:-17-house-churches-closed-28502.html>, dostęp z dn. 18.06.2015 r.

²² A. Harsono, *Sufi Muslims Feel the Heat of Indonesia's Rising Intolerance*, Human Rights Watch, <https://www.hrw.org/news/2013/08/15/sufi-muslims-feel-heat-indonesias-rising-intolerance>, dostęp z dn. 17.06.2015 r.

²³ M.S. Aritonang, *Religious intolerance is alive and kicking*, The Jakarta Post, <http://www.thejakartapost.com/news/2012/12/18/religious-intolerance-alive-and-kicking.html>, dostęp z dn. 18.06.2015 r.; A. Harsono, *Voting against Indonesia's religious intolerance*, Human Rights Watch, <https://hrw.org/news/2014/07/18/voting-against-indonesias-religious-intolerance>, dostęp z dn. 18.06.2015 r.

pobożni. Kobiety niestosownie się ubierają, a cudzoziemcy piją piwo. A więc, mimo pomocy wielu zachodnich organizacji humanitarnych, tsunami spowodowało nasilenie fundamentalizmu”²⁴.

Konsekwencje postępującego zakorzeniania się szariatu w Aceh wydają się poważne i istotnie wpływają na sferę społeczną, polityczną i gospodarczą tej prowincji. Forum debaty publicznej staje się zamknięte, jako że każdy, kto publicznie stara się podważyć zasadność prawa religijnego, spotyka się z oskarżeniami o „błuznierstwo” i „niewierność”. Wolność słowa w Aceh staje zatem pod znakiem zapytania, podobnie jak wolność wyznania i zrzeszania się, co przecież gwarantuje konstytucja.

Scena polityczna Aceh wydaje się zmierzać ku prostemu podziałowi na byłych działaczy niepodległościowych z GAM oraz na radykalnych muzułmanów, którzy w rozszerzeniu szariatu dostrzegają dla siebie szansę na umocnienie władzy. Aktywiści i uczeni są zdania, że jedyną grupą, która tak naprawdę była za wprowadzeniem szariatu są lokalni islamscy duchowni i politycy z partii islamistycznych²⁵.

Prawo uderza szczególnie w biednych i w kobiety, jednak nawet przedstawiciele państw zachodnich mogą spotkać się z konsekwencjami łamania zasad moralnych, jako że prawo religijne zaczęło dotyczyć także nie-muzułmanów²⁶. Stawia to Aceh w złym świetle wobec międzynarodowej opinii publicznej, a tym samym odstrasza potencjalnych turystów, którzy mogliby dać lokalnej gospodarce zastrzyk energii i powstrzymać prowincję przed zapaścią gospodarczą.

Bibliografia

Monografie i artykuły

Aceh: A Slim Chance for Peace, International Crisis Group, Jakarta/Brussels 2002.

Bielawski K., *Islam a początki ruchów niepodległościowych w Indonezji*, „Gdańskie Studia Azji Wschodniej” 2015, z. 7.

Gołda-Sobczak M., Sobczak W., *Ochrona praw człowieka a islam*, [w:] *Kulturowe uwarunkowania współczesnej Azji*, red. J. Marszałek-Kawa i R. Gawłowski, Toruń 2011.

Islamie law and criminal justice in Aceh, Intenational Crisis Group, Jakarta/Brussels 2006.

Kaplan R. D., *Monsoon*, Wołowiec 2012.

Lee K.C., *Fragile Nation: The Indonesian Crisis*, River Edge 1999.

²⁴ R.D. Kaplan, op.cit., s. 304.

²⁵ D. Kurniawati, *Shariah in Aceh: Eroding Indonesia's Secular Freedoms*, YaleGlobal Online Magazine, <http://yaleglobal.yale.edu/print/6497>, dostęp z dn. 21.06.2015 r.

²⁶ *Coming Soon in Aceh: Shariah Law for Non-Muslims*, <http://jakartaglobe.beritasatu.com/news/coming-soon-aceh-shariah-law-non-muslims>, dostęp z dn. 20.06.2015 r.

Publikacje internetowe

Aceh's new islamic laws violate rights: HRW, The Jakarta Post, <http://www.thejakartapost.com/news/2014/10/02/aceh-s-new-islamic-laws-violate-rights-hrw.html>, dostęp z dn. 12.06.2015 r.

Aritonang M.S., *Religious intolerance is alive and kicking*, The Jakarta Post, <http://www.thejakartapost.com/news/2012/12/18/religious-intolerance-alive-and-kicking.html>, dostęp z dn. 18.06.2015 r.

Coming Soon in Aceh: Shariah Law for Non-Muslims, <http://jakartaglobe.beritasatu.com/news/coming-soon-aceh-shariah-law-non-muslims>, dostęp z dn. 20.06.2015 r.

Harsono A., *Human rights are under attack in post-tsunami Indonesia*, Human Rights Watch, <http://www.hrw.org/news/2013/12/27/human-rights-are-under-attack-post-tsunami-indonesia>, dostęp z dnia 12.06.2015.

Harsono A., *Sufi Muslims Feel the Heat of Indonesia's Rising Intolerance*, Human Rights Watch, <https://www.hrw.org/news/2013/08/15/sufi-muslims-feel-heat-indonesias-rising-intolerance>, dostęp z dn. 17.06.2015 r.

Harsono A., *Voting against Indonesia's religious intolerance*, Human Rights Watch, <https://hrw.org/news/2014/07/18/voting-against-indonesias-religious-intolerance>, dostęp z dn. 18.06.2015 r.

Indonesia: Law No. 39 of 1999 on Human Rights, <http://www.refworld.org/docid/4da2ce862.html>, dostęp z dn. 17.06.2015 r.

Konstytucja Republiki Indonezji, http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---protrav/---ilo_aids/documents/legaldocument/wcms_174556.pdf, dostęp z dn. 17.06.2015 r.

Kurniawati, *Shariah in Aceh: Eroding Indonesia's Secular Freedoms*, YaleGlobal Online Magazine, <http://yaleglobal.yale.edu/print/6497>, dostęp z dn. 21.06.2015 r.

May B., *The Law on Governing Aceh: The way forward or a source of conflicts?*, <http://www.c-r.org/accord-article/law-governing-aceh-way-forward-or-source-conflicts>, dostęp z dn. 16.06.2015 r.

Memorandum of Understanding, <http://www.aceh-mm.org/download/english/Helsinki%20MoU.pdf>, dostęp z dn. 20.06.2015 r.

Powszechna Islamska Deklaracja Praw Człowieka, <http://www.althewar.com/ISLAM-DECL.html>, dostęp z dn. 22.06.2015 r.

Suroyo G., C. Greenfield, *Strict sharia forces gays into hiding in Indonesia's Aceh*, Reuters, <http://www.reuters.com/article/2014/12/28/us-indonesia-religion-gay-idUSKBN0K600W20141228>, dostęp z dn. 12.06.2015 r.

Why Would Putri Erlina, 16, Kill Herself?, <http://en.tempo.co/read/news/2012/09/16/055430040/Why-Would-Putri-Erlina-16-Kill-Herself>, dostęp z dn. 19.06.2015 r.

Winsor M., *Muslim Shariah Law 2015: Indonesia's North Aceh District Bans Unmarried Men, Women From Riding Motorcycles Together*, International Business Times, <http://www.ibtimes.com/muslim-shariah-law-2015-indonesias-north-aceh-district-bans-unmarried-men-women-1907257>, dostęp z dn. 12.06.2015 r.